

Lehetek-e a terapeuták keresztények?

Tóth Tamás Zoltán

A jelenleg általánosan elfogadott, paradigma értékű álláspont szerint a terapeuták nem keresztények, hanem az alexandriai hellenisztikus zsidóság egy sajátos színtartója, vagy esetleg a palesztinai esszénizmus egy hellenizált, egyiptomi ága voltak.

Valójában nagyon keveset tudunk a terapeutákról, az egyetlen korabeli kútfő az első századi Alexandriai Philón *De vita contemplativa*¹, melyben a szerző az esszénizmustól különálló közösségként ír róluk. Életformájukat és szokásaikat az allegorikus törvénytárgy alapján (véltetően) átértelmezi. Ír annak az alexandriai városrésznek az elhelyezkedéséről², ahol cölibátusban élő közösségeik laktak, önként vállalt szegénységükről³, férfi és női „születességükről”,⁴ magányosan, a közösségtől elvonultan töltött életükről⁵, és főként a pünkösdkor tartott közösségi ünnepségükről⁶. Az ókori keresztény egyházi történetírás – szinte egyöntetűen – olyan régi keresztény közösségként emlékezik meg a terapeutákról, amely még a mózesi Törvény betartását is célul tűzte ki.

A modern történetírás – csaknem egységesen – nem-keresztény zsidóknak tekinti a terapeutákat, mivel Alexandriai Philón leírásában nem található semmi jellegzetes keresztény tanítás nyoma. Meg kell jegyezni azonban, hogy az alexandriai zsidó filozófus a Pentateukhosz exegézisét folytatta szinte teljes fennmaradt munkássága során, egyéb ószövetségi iratokat, vagy a – jórészt későbből ismert – zsidó vallásjogi hagyományokat nem említett meg, és a törvénytisztelő zsidóságon belüli eltérő értelmezésekkel, iskolákkal: a Josephus Flavius révén ismert nagy irányzatokkal sem foglalkozott⁷. Ebben a korszakban egy zsidókeresztény⁸ csoport vallásszája még olyan mértékben közel állhatott a többségi zsidóság életmódjához és tanításához, hogy Alexandriai Philón, aki amúgy sem tett említést egyetlen művében sem a messiási eszméről, lényegtelennek tarthatta (a terapeuták keresztény volta esetén) Jézus említését.

¹ A szöveget ld.: Philonis Alexandrini opera quae supersunt. VI. Ed.: Cohn, L. – Wendland, P. Berolini, 1915. 46–71. p. Magyar fordításban: Alexandriai Philón: *De vita contemplativa*. Ford.: Adorjáni Zoltán. Pépa–Bp., 2008. (továbbiakban: *De vita contemplativa*.)

² *De vita contemplativa*. 22,3.

³ *De vita contemplativa*. 18,1.

⁴ *De vita contemplativa*. 68,1.

⁵ *De vita contemplativa*. 18,3.; 20,1.

⁶ *De vita contemplativa*. 65–89. fejelet.

⁷ Az esszénus közösség az egyetlen kivétel. Ld. *Quod omnis probus liber sit* c. művét: Philonis Alexandrini opera quae supersunt. VI. Ed.: Cohn, Leopold. – Wendland, Paul. Berolini, 1915. 1–45. p.

⁸ Jelen tanulmányban a „zsidókeresztény” a zsidó származású, a mózesi Törvényt követő, de már Jézus krisztusi mivoltában és tanításában hívő, orientális keresztényeket jelent, a „zsidó-keresztény” kifejezés pedig az egész kultúrkört (teljesebb formában: „szamaritánus–zsidó–keresztény”, később „–muszlim” is.)

A qumráni, esszénus, illetve a therapeuta cölibátus közötti különbség

A qumráni közösség kutatása mára nagy valószínűséggel megállapította, hogy azonos lehetett az esszénizmussal. Josephus Flavius az esszénus közösségek két formáját különbözteti meg: a nőtlenségben élő, valamint a családokban élő közösségeket.⁹ A kutatás szerint ez a megkülönböztetés nagymértékben megfelel a qumráni irodalomban a *Közösség Szabályzata* (*Szerek ha-Jahad*) (1QS),¹⁰ illetve a *Damaszkuszi Irat* (CD)¹¹ által leírt két különböző közösségtípusnak.

Bár a *Közösség Szabályzatában* nincs kifejezetten elrendelve a cölibátus, a *Damaszkuszi Irrattal* szemben ez a mű nem említ asszonyokat vagy gyermekeket. Fröhlich Ida a kutatók többségi álláspontját követve megállapítja, hogy a nőtlenségben élő esszénusok minden bizonnyal nem aszketikus szándékból utasították el a házasságot, hanem a rituális tisztaság örökös fenntartásának szándéka vezette őket: mivel a *Leviticus* szerint a közösülés – még rituális fürdő esetén is – napnyugtáig tartó tisztátalanságot okoz,¹² ezért a kor zsidó hagyománya által elrendelt, határozott időpontokban végzendő napi két imát nem tudták volna elvégezni. Az esszénizmusnak ezen ága a mindennapi imákat fontosabb vallási előírásnak tarthatta a *Genesis*¹³ által elrendelt házasságnál és utódnemzésnél.¹⁴

A korszak nem-keresztény zsidóságában a cölibátus gondolata pusztán férfiak esetén vetődik fel, mivel a nők a havivérzés folytán időről időre, óhatatlanul kénytelenek voltak távol maradni a kultikus cselekménytől.¹⁵ Alexandriai Philón szerint azonban a terapeuták között voltak „szerezetnők” is, így valamilyen új, nem a rituális tisztaságra hivatkozó, és nem-qumráni magyarázatot kell keresni a terapeuták cölibátusára.

Ebben a korban a teljes zsidó irodalmi korpuszból, nem rituális tisztasági okokból, a cölibátust kizárólag egyetlen személy szorgalmazta: a benjaminita származású Pál apostol. Ő, Jézus Krisztus második eljöveteleinek közelsége folytán, mely várakozás a kor kereszténységét erőteljesen jellemezte, feleslegesnek tartotta a házasságkötést és a gyermeknemzést, hiszen Jézus azt tanította a szadduceusokkal folytatott vitája során, hogy a feltámadás után, a hívők az angyalokhoz hasonlóan, cölibátusban fognak élni.¹⁶ Ez a jelen sorok írójának első közvetett bizonyítéka arra vonatkozóan, hogy a terapeuták közössége egy, a Pál környezetétől, talán az ale-

⁹ Jos. Flav. *Antiquitates Judaeorum* XVIII. 1.

¹⁰ *The Dead Sea Scrolls. Study Edition.* Ed.: Martínez, Florentino Garcia – Tigchelaar, Eibert J.C. Leiden, 1999. 70–108. p. Magyar fordításban: *A qumráni szövegek magyarul.* Ford.: Fröhlich Ida. Bp.–Pilisésaba, 2000. (továbbiakban: FRÖHLICH, 2000.) 140–156. p.; *Kiáltó szó a pusztában. A holt-tengeri tekercsek.* Ford.: Komoróczy Géza. Bp., 1998. 45–88. p.

¹¹ *Documents of Jewish Sectaries. I. Fragments of a Zadokite Work.* Ed.: Schechter, Solomon. Cambridge, 1910. 0–23. p. (Jobbról balra lapozva.) Angol fordításban: Uo. 31–56. p. Magyar fordításban: FRÖHLICH, 2000. 49–92. p.

¹² *Lev.* 15,16-18.

¹³ *Gen.* 2,22-24.; 9,1.

¹⁴ Ld. FRÖHLICH, 2000. 18–19. p.

¹⁵ Lásd *Lev.* 12,2.

¹⁶ 1Kor. 7. fejj.; Máté. 22,23-32.; Márk. 12,18-27.

xandriai Apollószól¹⁷ függő, zsidókeresztény közösség lehetett. (Arra vonatkozóan, hogy Pál apostol még nem volt antinomista, hanem csak az irodalmi recepciója – például Markión – vezette be az antinomizmust, *Rugási Gyula* hoz fel bizonyítékokat.¹⁸)

A terapeuták pünkösdi ünnepe mint keresztény szertartás?

Alexandriai Philón az említett művében leírja a terapeuták által gyakorolt pünkösdi szertartásokat, amely leírás több ponton párhuzamba állítható az *Apostolok Cselekedeteiből* ismert képpel a jeruzsálemi ősgyülekezet életéből. A *De vita contemplativa* szerint a terapeuták pünkösdi ünnepi közös étkezése (kovászos) kenyérből (sóból, fűszerként használt izsópból) és vízből állt.¹⁹

A kenyér szerepének ezen kiemelt volta utalhat az első jeruzsálemi keresztények mindennapi közösségi kenyértörésére (*Apostolok Cselekedetei* szerint),²⁰ amely végső soron a *qiddus* zsidó ünnepi szertartásra vezethető vissza. A *qiddus*, ahogy később a rabbinizmus szertartásaként részletesen kodifikálták, bor fölött mondott szertartási szövegből, rituális kézmosásból, kenyértörésből és az első falat kenyér sóba mártásából állt.

A *qiddus* néhány eleme (a kenyérré és borra mondott áldás a közösségi étkezéseken) már megjelenik a qumráni *Közösség Szabályzatában* is.²¹ Ezzel szemben a therapeuta gyakorlatban a pünkösdi étkezés során nem kerül elő a bor mint rituális ital. Philón a terapeuták pünkösdi étkezéséről szóló leírásával rokonítható a kenyértörés szertartásának legkorábbi keresztény formája, amelyben nem szerepel bor sem a jeruzsálemi ősgyülekezet naponkénti kenyértörésének,²² sem a *Didakhé*, vagyis a *Tizenkét apostol tanítása*²³ vasárnapi kenyértörésének²⁴ leírásában.

(A *Didakhé* még külön tárgyalja a vélhetően az utolsó vacsorából származó eukharisztikus szertartást,²⁵ valamint a vasárnapi kenyértörést,²⁶ és mivel az utolsó vacsora nagycsütörtökön és nem húsvétkor történt, *Lietzmann*-nal²⁷ némileg egyetértve, az eukharisziát jelen sorok írója nem hozza közvetlen kapcsolatba a terapeuták pünkösdivasárnapi rítusával.)

¹⁷ Ap.Csel. 18-19. fejj.; 1Kor.1.; 3-4.; 16. fejj.; Tit. 3,13.

¹⁸ Például: RUGÁSI Gyula: Epheszoszi történet. Debrecen, 1998. 13–41. p.

¹⁹ *De vita contemplativa*. 73. és 81. fejj.

²⁰ Ap.Csel. 2,42.46.

²¹ 1QS VI. 5.

²² Ap.Csel. 2,42.46.

²³ A legrégebbi egyházi rendtartás, mely a második keresztény évszázadra tehető. A szöveget ld.: Teaching of the twelve apostles. Ed.: Hitchcock, Roswell Dwight – Brown, Francis. New York, 1884. Magyar fordításban: *Didakhé*, azaz a *Tizenkét apostol tanítása*. Ford.: Vanyó László. In: *Apostoli atyák*. Szerk.: Vanyó László. Bp., 1980. 93–101. p.

²⁴ *Didakhé* 14. fejj.

²⁵ *Didakhé* 9–10. fejj.

²⁶ *Didakhé* 14. fejj.

²⁷ LIETZMANN, Hans: *Messe und Herrenmahl. Eine Studie zur Geschichte der Liturgie*. Bonn, 1926. 253. p.

Még feltűnőbb a terapeuták pünkösdi extatikus tánca és a pünkösdi csoda (ApCsel. 2. fej.) közötti hasonlóság. A pünkösdi csoda újszövetségi története szerint Jézus feltámadása után megígérte a tizenkét apostolnak, hogy meg fogják kapni a prófétai Szentlélek adományát. Néhány nap múlva, pünkösdkor, a Szentlélek lángnyelvek formájában leszállt rájuk, és így kharizmát nyertek többek között arra is, hogy a jeruzsálemi zarándokok mindegyikének saját nyelvén tudják elmondani a keresztény tanítást.

Az ószövetségi szemlélet szerint a prófétai Szentlélek – többek között – extatikus tánc révén hívható le,²⁸ ebben számos ókeresztény közösség is hitt (pl. a montanisták). Philón leírása alapján a pünkösdi vacsora végeztével a terapeuták váltakozó karéneket énekeltek, majd hajnalig kartáncsal ünnepeltek.²⁹ Amennyiben a terapeuták keresztények voltak, ez a szertartás utalhat az apostoli csoda hitére, amely esemény – a hagyomány szerint – Alexandriai Philón jelen művének megírása előtt legfeljebb egy nemzedékkel történt, vagy esetleg utalhat az újszövetségi hagyomány genezisére, de ez utóbbit jelen sorok írója nem tartja valószínűnek.

Visszatérve arra, hogy Alexandriai Philón erőteljesen hangsúlyozza azt, hogy a bor hiányzott a terapeuták pünkösdi étkezéséből. A bor hiányát magyarázhatja a pünkösdi csoda hagyománya: ugyanis az *Apostolok Cselekedetei* szerint a tizenkét apostolt néhányan a jeruzsálemi hallgatóságukból „megvádolták” azzal, hogy a „nyelvek adományát” a Szentlélek helyett a részegség idézte elő.³⁰ Esetleg ez ellen a „vád” ellen tiltakozva tartózkodtak a terapeuták a bor fogyasztásától a pünkösdi étkezés során, amennyiben keresztények voltak.

A terapeuták utóélete

Az egyiptomi közösség életmódja – akár keresztény volt, akár nem – esetleg hathatott a kialakuló ókeresztény vallási közösségekre és a későbbi ortodoxia bizonyos áramlataira.

Az enkratiták³¹ (a görög *enkrateia* szó magyarul „mértékletességet” jelent, ahogy a klasszikus görög filozófiai tradíció használta, az ókeresztény terminológia már „önmegtartóztatást” értett alatta) lehetséges, hogy a terapeutáktól vették át a vasárnapi kenyértöréssel azonosuló eukharisztia bor helyett vízzel való ünneplését (innen az enkratiták latin neve: *aquariani*, „víz-pártiak”). A terapeuták philóni leírásából ismerős az enkratita gyakorlatban – ezen túl – a bor általános megvetése, a szüzesség, a szegénység és a vegetarizmus.

Az anakhoreta szerzetesség³² a negyedik században megjelenő új keresztény életforma, a szerzetesség korai formája, melyben még a szerzetesek nem tömörültek kolostorokba, hanem magányos életmódot folytattak,

²⁸ 1Sám. 10,5–6.

²⁹ De vita contemplativa. 83–89. fejt.

³⁰ ApCsel. 2,13. Lásd a kérdéshez még: VERMES GÉZA: Jézus változó arcai. Ford. Sárközy Máttyás. Bp., 2001. 140., 152–154. p.

³¹ Vö.: SFAMENI GASPARRO, GIULIA: Enkrateia e antropologia. Le motivazioni protologiche della continenza e della virginità nel cristianesimo dei primi secoli e nello gnosticismo. Roma, 1984.

³² Vö.: REGNAULT, LUCIEN: Így éltek a 4. századi egyiptomi szerzetesek. Ford. Bódogh-Szabó Pál. Bp., 2004.1

és csak a heti rendszerességgel tartott szent liturgiára gyűltek össze, vagy még arra sem. Ilyenkor az áldozó pap vitte az oltári szentséget házhoz. Életformájuk ezen elszigetelődő, magányos aszkézist folytató jellege esetleg therapeuta hatásra alakulhatott ki.

